

В. Т. Поліщук

Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького

ПРО ВЗАЄМИНИ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО ТА БОРИСА ГРІНЧЕНКА (до історії одного конфлікту)

Стаття присвячена аналізу творчих і суто людських взаємин між двома видатними діячами української літератури й культури Михайлом Старицьким і Борисом Грінченком, між якими в другій пол. 1890-х років стався прикрий публічний конфлікт, що стосувався й важливих літературно-творчих проблем: становища української літератури і театру в під російській Україні, проблеми літератури і цензури, практики творчих переробок літературних текстів, авторських прав і плагіату тощо. У розвідці на основі різних джерел даються і стислі особистісні характеристики учасників конфлікту. Ключовий внесок цього дослідження полягає в тому, що звинувачення Б. Грінченком М. Старицького фактично в плагіаті аргументовано заперечуються як безпідставні.

Ключові слова: Михайло Старицький, Борис Грінченко, драматургія, театр, переробка літературних творів, конфлікт, цензура, літературний процес, авторське право.

Свого часу, досліджуючи проблему непростих взаємин між Михайлом Старицьким і Марком Кропивницьким, внаслідок чого розпалася видатна театральна труппа, яка так гучно заявила про себе в 1883-84 роках у всій Російській імперії, я спробував мотивувати увагу до цієї доволі дражливої теми, адже справді бажалося розібратись у причинах і наслідках конфлікту хоча б для того, щоб не було різноманітної бузинівщини [див.: 1]. Природно, зізнаюся, з моїм пієтетом щодо особи Михайла Старицького як людини винятково шляхетної, незлобливої й незлопам'ятної (певен у цьому!), непросто було утриму-

ватися в межах неупередженості. Схожі почуття маю й нині, коли беруся за висвітлення ще одного конфлікту, який свого часу, а саме 1897 року, мав доволі широкий публічний резонанс. Ідеться про конфлікт між тим же Михайлом Старицьким і його молодшим колегою, теж великим подвижником на ниві українського відродження Борисом Грінченком.

Ця проблема лише частково аналізувалася в радніших публікаціях, скажімо, Ю. Хоружного чи О. Цибаньової, про які йтиметься нижче, але вона потребує аналізу детальнішого хоча б для того, щоб не кидати «надмірних тіней» на видатних людей, якими, безсумнівно, є Михайло Старицький і Борис Грінченко.

Назагал треба сказати, що 1890-ті роки для Михайла Старицького виявилися не тільки плідними у творчому сенсі, особливо в царині прози, але «плідними» й на прикрі непорозуміння та конфлікти, які зумовили цілу низку листовних висловлювань письменника про незавидну долю українського митця, адресованих різним людям. Так, у листі до Д. Мордовця М. Старицький, навіть не називаючи своїх кривдників і цим самим своєрідно узагальнюючи оціночну думку, ставлячи лукавих опонентів зі «своїх» чи не в один ряд із відвертими ворогами українства, писав: «Справді, нам, українським діячам, що на користь рідного поля несуть і працю, і дорогий час, і щирець свій, і останні гроші, назустріч ідуть тільки лайки, та цькування, та насміх, та глум, та жандармські нашепти – і то відусюди... Я вже не кажу про ворогів, їх повно навкруги, а то часом і свій брат-іуда із-за кутка вкусить...» [2, с.582]. Така гостра реакція класика, а вона була не єдиною, про що далі, спричинилася кількома гострими й незаслуженими звинуваченнями М. Старицького – драматурга фактично в плагіаті.

Перш ніж перейти до суті й перетікання згаданого конфлікту між Старицьким і Грінченком, зауважу на деяких рисах вдачі кожного з них – двох справді видатних діячів-подвижників, чії заслуги перед Україною, її культурою й духовністю – безсумнівні, такі, що ніякі конфлікти чи віяння їх не затьмарять. І все ж у суті й причинах конфлікту розібратись варто, бо ж у цілій низці джерел, переважно тих, де мовиться про Старицького, про нього (конфлікт) хоча й стисло йдеться і, як правило, зі схилинням до правоти Старицького. Причиною ж цього конфлікту мені бачаться саме певні риси вдачі одного з опонентів, Бориса Грінченка, видатна роль якого в українській історії, повторюся, не піддається сумнівам. Саме тому й хочу звернути увагу на особистісні характеристики Старицького та Грінченка, висловлені їхніми сучасниками й зафіксовані в різних джерелах.

Щодо Михайла Старицького, то якоїсь особливої «інтриги» в його вдачі не було, якщо під інтригою розуміти, скажімо, якусь загадковість, непередбачуваність, непослідовність натури тощо. У спогадах тих людей, які його знали, Михайло Петрович постає зазвичай у позитивних тонах, бо на вдачу справді був винятково шляхетною людиною, таким собі романтиком-ідеалістом у ставленні до людей і життя. Дуже влучною стала характеристика Старицького, виписана в спогадах Панаса Саксаганського: «Михайло Петрович Старицький був пан з натури (тут слово «пан», цілком очевидно, вжито як синонім до понять «аристократ», «інтелігент», «шляхетна людина» – В.П.), людина освічена, розумна та безхарактерна. Добрий товариш, довірливий, і не йому було керувати трупою, де, мов у казані, що стоїть на вогні, вічно кипіли страсті, заздрощі, честолюбство, чвари та інтриги» [3, с.43-44]. З такою характеристикою батька погодилася й улюблена донька Михайла Петровича Людмила Старицька-Черняхівська. Цілком певно, що епітет «безхарактерний» тут означав відсутність якогось вольового первня, міцної сили волі. «Старицький був м'якої і незлобною вдачі», – писав про нього колишній актор Северин Паньківський

[4, с.164]. Дмитро Антонович назвав Старицького «непрактичним і далеким від всякої меркантильності», таким, що «відзначався шляхетною щедрістю» [5, с.170, 171] і т.д. Старицький саме таким і був: весь відкритий і щирий, весь на видноті. Можна тільки здогадуватися, що творилось у шляхетній душі Михайла Петровича від завданих йому кривд, тим паче незаслужених.

Своєю вдачею Борис Грінченко, який був на 23 роки молодший за Старицького, помітно відрізнявся від старшого колеги. Дослідники, зокрема один із найгрунтовніших із них Анатолій Погрібний, послідовно й неодноразово наголошують на вольовитості Бориса Дмитровича, на певному свідомому аскетизмі у творчості, яку він підкорював громадянським, патріотичним справам. Зауважу тут, до слова, що й Старицький свідомо віддавав свої сили й талант задля праці на «рідному полі». Згаданий А. Погрібний нотує й інше щодо Грінченка: «Трапляються у спогадах й твердження про репутацію «невживчивості», що склалася у декого навколо його особи, про те, що він був «трудною в громадському житті» людиною (так вважав, наприклад, відомий поміщик-меценат Є. Чикаленко), що, відзначаючись великою настирливістю, він (це вже згадує В. Самійленко) «підганяв других до праці як диктатор» [6, с.13]. Цей же дослідник, виявляючи зрозумілу апологію щодо Грінченка, далі писав про «упередженість» певних оцінок (малась на увазі передовсім позиція Є. Чикаленка), назагал відзначав точність багатьох характеристик письменника й цитував своєрідне Грінченкове життєве кредо: «Я ворог відомої приказки про «ласкаве телятко», я цілковитий прихильник до формули: виявляймо силу і матимем, що хочемо» [там само]. Поза сумнівом, така цілеспрямованість і наполегливість Грінченкової вдачі була плюсом, а от щодо Чикаленкової «упередженості» варто посперечатися, бо той, хто прочитає спогади і щоденники Євгена Харлампійовича (неупереджено прочитає!) не зможе не відзначити максимальне прагнення цього видатного чоловіка до об'єктивності оцінок і характеристик, даваних сучасникам. Борис Грінченко тут не виняток. Зокрема Є. Чикаленко писав про Грінченка: «... в приватнім житті він був надзвичайно милою людиною – розумний, освічений, такий активний українець, яких тоді ще мало було на Україні» [7, с.219]. Водночас Є. Чикаленко описав ряд ситуацій «у контексті» з Грінченком, де останнього характеризували інші відомі люди (Вільям Беренштам, Володимир Науменко, Ілля Шраг, Микола Лисенко та ін.) чи сам він своєю власною поведінкою. Доволі показова тут історія про запрошення київськими старогромадівцями Грінченка до праці над словником, попри те, що «Грінченко справді людина тяжка і трудна в громадському житті, а зате як окремий робітник-одинак не має собі тепер рівного» [7, с.218]: «... Але на заголовкові словника мало не розбилися наші переговори (з Грінченком – В.П.). Я вже казав, що Науменко зредагував перші літери словника, а тому ми стояли на тому, що поряд з Грінченком на заголовку стоятиме й ім'я Науменка. Грінченко напосідався на тому, що він сам редагує всі літери, аби на заголовку стояло тільки одно його прізвище. Нам хотілося, щоб на словнику стояло й ім'я Науменка, бо він поклав на нього багато праці, і справедливість вимагає моральної заплати за ту його безкорисну роботу протягом багатьох років. Грінченко на це відповів, що це все можна зазначити в передмові і в ній віддати заслужене Науменкові, але ми твердо стояли на тому, щоб ім'я Науменка стояло і на заголовку словника як одного з редакторів, отож Грінченко на це не згоджувався. А коли гарячий Беренштам рішуче сказав, що він на цю умову Грінченка не піде, а якщо ми згодимося, то він вийде з комісії, тоді Грінченко згодився, але вимагав, щоб прізвища редакторів стояли не в порядку редагування літер, а в азбучному, тобто

щоб спереду стояло його, Грінченка, прізвище. Ця дрібничковість обурила вже й мене, не кажучи про Беренштама...». Зрештою мудрість і безкорисливість старших, зокрема Науменкаова безпретензійність, заради такої справи призвела до задоволення Грінченкових вимог, «який, очевидно, і не сподівався такої радості для себе – тепер на вічні часи громадський словник в публіці буде носити назву «Словника Грінченка»; так воно й сталося» [7, с.218-219]. В іншому місці спогадів Є. Чикаленко описав полеміку між громадівцями і Грінченком щодо «справи розповсюдження книжок», коли Борис Дмитрович вдався до докорів: «Це обурило всіх, а гарячий Беренштам скочив, вигукуючи:

– В порядному товаристві так дебати не ведуться; це якесь ярижництво, канцелярське підступництво...

Грінченко, блідий, видимо розлютований, але в тому ж їдкому тоні, рівним голосом провадив своє, прохаючи не перебивати йому. Але скінчити йому не довелося, бо майже всі члени ради обурені повстали і почали виходити з кімнати. Одягаючись в передпокої, Лисенко процідив крізь зуби:

– Це другий Панько Куліш! Його треба посадити десь на необитаємому острові, области книжками, нехай працює...

А Науменко на виході додав:

– Це тільки Кулешик, а вже хоче бути гетьманом Сьогобочної й Тогобочної України, Галичини і Буковини!» [7, с.218-219]. Усе це нотується тільки для того, щоб показати деякі риси вдачі Грінченка, якого назагал ті ж опоненти високо цінували за його невсипущу працю на ниві українства, віддавали належне багатьом його чеснотам. Зауважу й на тому, що Чикаленкові спогади про Грінченка критично оцінив духовний Чикаленків побратим Сергій Єфремов, у якого з Грінченком склалися дуже приязні стосунки [див: 8, с.251, 261]. Певно, і не тільки в нього. Я ж тут, зовсім не бажаючи хоча б чимось принизити риси великого подвижника Бориса Грінченка, тільки хочу вказати на ті реальні риси його вдачі, що склали підоснову конфлікту з Михайлом Старицьким. За вдачею вони були такі різними людьми.

Цілком певно, Старицького в несподіваному для нього конфлікті особливо вразило те, що гострі, образливі звинувачення він почув від людини, з якою мав, здавалося, добрі стосунки, від українського діяча-патріота, творчість і діяння якого здавна підтримував і якого цінував.

...Перший (імовірно) листовий контакт між Грінченком і Старицьким відноситься до листопада 1881 року, коли Михайло Петрович, який задував видавати місячник «Рада», написав лист молодому поетові Борису Грінченку, якому ще не виповнилося тоді й 18 літ і від якого через І. Нечуя-Левицького отримав два вірші. Старицький їх позитивно оцінив і висловив деякі зауваження формально-змістового плану: «...поету треба надихати одвагу другим, а не наводити гробковий спів! От яку думку треба проводити, що «най ми і загинемо, а наше діло не вмре, не загине! І хоч не ми, то хоч унуки, а дочекають того свята!» [2, с.446]. Тут же вказано на музичність віршів і застережено від надміру вживання «глагольних рифм» тощо. До слова зауважу, що Грінченко, певно ж, прислухався принаймні до першого з цитованих побажань Старицького, бо ж у вірші того ж 1881 року «До праці» декларував як програмну засаду – «Хоч у недолі й нещасті звікуєм – Долю онукам дамо! Ми на роботу на світ народились, Ми для борні живемо!» [9, с.6].

Як відомо, з цензурних причин Старицькому не вдався намір видавати щомісячний журнал, з'явилися тільки два щорічники «Рада» (1883, 1884), в яких були вміщені й вірші Грінченка, зокрема в «Раді» 1883 р. – вірші «Матері», «Сестрі», «І молилася я, сподівалася я», «Минуле», «Про дні минулі, дивні дні». Й це була одна з перших публікацій Грінченкових творів. Виходило так, що

Старицький був принаймні одним із тих, хто вводив молодого поета в літературу, виступав його наставником. Інший лист Старицького датований березнем 1882 р. (коли ще тільки формувалася перша «Рада»), і в ньому адресант писав: «Здивувало мене, що Ви од деяких віршів цураєтесь, що не Ваші: це, знаєте, є другий поет за Вашим псевдонімом. Зверну увагу на адреси, а поки хай буде так: всякий своє пізна. Послані Вами вірші підуть до другої уже збірки, аби цензура пустила. Частина уже повернулася з Петербурга. Бувайте здорові і богові милі! Щирий і прихильний до Вас Мих. Старицький» [2, с.456]. З огляду на майбутній конфлікт, усе з цитованого доволі симптоматичне: і щира прихильність, пошанівне ставлення старшого до молодшого, і сприяння Старицького в популяризації Грінченкових творів, і ситуація з псевдонімами...

Тривалий час взаємини між Старицьким і Грінченком лишалися добрими, шанобливими, принаймні зі сторони першого з них. Можливо, вони листувалися інтенсивніше, ніж це видно з багатотомника Старицького. Доволі показовий тут лист Михайла Петровича, датований квітнем 1893 року, в якому вже саме звертання промовисте: «В. шановний і дорогий серцю добродію!». Надалі ж Старицький висловлював задоволення від споглядання молодих сил і талантів, які працюють «на рідному полі»: «А між ними таки появилися справжні велетні невмирущого духа, до яких в голові належить і шановний добродій (тобто – Грінченко. – В.П.). Чутка вже і раніше до мене доходила про Вашу невсипущу працю, про Вашу всесторонню і плідючу діяльність, але мені бракувало часу і снаги познайомитись з нею коротше...» [2, с.510]. Далі в чималому листі Старицький загалом дуже фахово, конкретно і, що важливо, доброзичливо й об'єктивно аналізує деякі твори й переклади Грінченка, зокрема й переклад Шиллерового «Вільгельма Телля», делікатно вказує на деякі, на його погляд, огріхи перекладу («я його з захватом читав і під радісним впливом хочу зробити Вам, проте, деякі уваги»). Висловився Старицький і щодо Грінченкової поезії: «Ви щиросердний поет і мусите світло своє, очистивши од всякого бруду, високо зняти угору... тільки дбайте про форму, – в наші дні вона повинна бути вироблена до завершенної оздоби, до віртуозності» [2, с.511]. Таке густе цитування вживаю тільки для того, щоб виразніше показати позицію Старицького в ставленні до Грінченка. За відсутності листів-відповідей останнього важко судити про його реакцію на критичні зауваги Старицького. Цілком імовірно, що впертому й самолюбному Борисові Дмитровичу могло все те не сподобатися чи не зовсім сподобатися. Дослідниця життя і творчості Старицького Ольга Цибаньова прямо пов'язує різкий виступ Грінченка проти Старицького з цитованими вище судженнями останнього: «Справа в тому, що Грінченко виступав з своїми пасквілями в «Зорі» після того, як Старицький покритикував його переклад п'єси «Вільгельм Телль». Певну роль зіграла тут і та перша премія, яку одержав Старицький на конкурсі, оголошеному трупю М. Кропивницького, за свою історичну драму «Богдан Хмельницький». Грінченкові ж за його п'єсу «Ясні зорі» було присуджено другу премію» [10, с.184].

Не певен, що саме доброзичливі критичні зауваги й поради Старицького на адресу Грінченкових поезій і перекладу зумовили образливі нападки Бориса Дмитровича. Висловлені ж вони були, зверну увагу, навесні 1893-го, за чотири роки до скандальних публікацій у «Зорі». Можливо, що якийсь неприємний осад у душі Грінченка лишився. Більше ж могла спровокувати брутальний виступ самолюбивого Грінченка ота друга премія на конкурсі, проведеному в 1895-96 рр. І. Нечуй-Левицький, який очолював журі конкурсу, писав Грінченкові 22.01.1896 р.: «Поздоровляю Вас з Новим роком, з новим щастям і з премією за Ваші дуже симпатично написані «Ясні зорі». Першу премію дис-

тав М.П. Старицький за драму «Богдан Хмельницький». Посилаю Вам виграну премію в кількості двохсот п'ятдесяти карб. і бажаю Вам щастя-долі й поспіху в Ваших літературних працях» [11, с.347]. Ця подія була значно ближчою в часі до конфлікту і, можливо, дражливішою для Грінченка. Та й накладалася вона на колізії, які стосувалися саме драматургії Старицького. Цілком імовірно, що «критична маса» Грінченкового незадоволення від спілкування зі Старицьким збіглася в часі з тими колізіями та була спровокована ними.

Річ у тім, що на середину 1897 року, коли з'явилася перша дражлива стаття в «Зорі», за спиною Старицького були образливі для нього звинувачення нібито в присвоєнні ним фабули п'єси М. Кропивницького «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» (у Старицького драма «Не судилось»), хоча насправді й таку фабулу, і п'єсу першим написав саме Старицький [див: 1]. У 1890 році доволі несподівано проти Старицького виставив претензії в нібито присвоєнні його п'єси письменник і фольклорист Володимир Александров, але третейський суд, вдатися до послуг якого наполіг Старицький, довів повну безпідставність претензій В.Александрова. Судьями ж, до речі, були професори Д. Багалій, О. Потебня, громадський діяч О. Русов – вельми авторитетні люди. Уже дещо пізніше, а розпал конфлікту з Грінченком, Старицький у листах до М. Комарова й – особливо – до К. Білиловського широко й детально виповів про ті вигадливості, до яких через цензурні заборони мусіли вдаватися драматурги, аби «проштовхнути» заборонену п'єсу на сцену. Зокрема Старицький писав до К.Білиловського: «Вам відомо, що нам розрішено було театр при Лоріс-Мелікові, а потім, коли знов настав Толстой (при якому було заборонено на смерть 1875 р.) стали знов такі часи, що жодної нової п'єси не пуска цензура та й не пуска, а надто мені; хотіла просто виморити трупи голодом. Отож у ті прикрі часи (для мене вони тепер такі ж самі: всім пропуска цензура п'єси, і навіть історичні, а мені за 5 літ оце – жодної!) і мізкували ми, яким би способом обійти цензуру, вишукати собі повітря для духу? Отож я взявся за той спосіб: відшукував старі назвиська, не відомі нікому, навіть цензурі, бо погубились і там первотвори, як, наприклад, «Одноокий писар», «Василь і Галя», «Козир-дівчина», і став під цими заголовками ставити свої п'єси, бо ті заголовки були колись цензурою безумовно дозволені... З того ж приводу і були часом для публіки курйози: іде, наприкл[ад], під заголовком «Василь і Галя» Бондаренка – моя «Циганка Аза», а далі, коли розрішить мені цензура, років через 2, чер[ез] 3, – появиться «Циганка Аза» Стар[ицького], то всі думають, що я ограбив Бондаренка... А у мене під цим заголовком ішли: «Циганка Аза». «Розбите серце», а оце недавно і Людмила (доньки Людмили Старицької-Черняхівської – В.П.) п'єса «Зрада»; під «Одноокий писар» – «Крути, та не перекручуй», під «Козир-дівкою» – «Сорочинський ярмарок»... Отож з тої самої причини удався до п. Александрова-небіжчика, з яким я був у добрій лагоді, і просив його, щоб він дозволив під його дахом пустити свої твори» [2, с.564-565]. Далі Старицький детально викладає історію порозуміння-непорозуміння з В.Александровим, який урешті-решт перепросив у Старицького за необгрунтовані претензії до нього. Згадані листи Старицького до М. Комарова та К. Білиловського були написані як реакція на наклепницьку статтю журналіста-чорносотенця Ізмаїла Александровського й багато в чому суголосні їй публікації М. Гримача – Б. Грінченка.

15 березня 1897 р. Старицький узяв участь і зробив доповідь на Першому Всеросійському з'їзді сценічних діячів, указав на численні заборони в розвитку української драматургії й театру, знайшов у цьому співчуття й підтримку делегатів. Своєрідною відповіддю на такий відносний успіх української справи стала стаття ре-

акційного журналіста-українофоба І. Александровського «Драматурги-хищники», тенденційну суть якої Старицький добре розумів: «...він (Александровський – В.П.) всіх наших більших драматургів – Кропивницького, Карого, Садовського, Ванченка, Манька і інших – узива «хищниками, грабителями», а між ними перше місце відводить мені, як вагажку і призводнику... а нарешті, просто поклика afconsules, що як можна слухати отаких злодіїв і ширити для них цензурні права, що «Русское общество драмат[ических] писателей» повинно б їх викинути з свого гурту, а не боронити їхні рабські права» [2, с.558]. Відомо, що Старицький подав судовий позов проти Александровського й після тривалої судової тяганини (до 1901 р.) виграв справу, суть якої описана в низці джерел [див.. напр.: 12].

Судячи зі стану речей, Борис Грінченко, на жаль, фактично «підіграв» Александровському в його недобрих замірах. Стаття М.Гримача, а це був один із псевдонімів Грінченка, «Листи з України російської» [див.: 13] з'явилися на шпальтах львівського журналу «Зоря» фактично через два тижні після згаданої статті Александровського й волею-неволею потрапляла в її контекст.

У першій із публікацій М. Гримач (Грінченко), оцінюючи здобутки української драматургії загалом і не висловлюючи тут особливого захоплення, вістря образливої критики спрямовує на твори Старицького, які були перероблені з творів (прозових або несценічних) інших авторів. Відомо ж бо, що задля розширення репертуару українських драм і Старицький, й інші драматурги бралися за переробки («дотягування до сцени») чийось творів, при потребі вирішуючи і проблему авторських прав. До слова, Старицький досяг тут неабияких успіхів, бо його добру «театральну техніку» визнавав і Грінченко. Але М. Гримач у статті обрав тон і форму викладу з явною тенедцією на негацію, якої досягав і прямими образливими формулюваннями («Перше видання – Старицького – по ширости вважаємо за малий здобуток для нашого письменства»; «...який же се драматург, що нічого свого не вигадав? яка ж се «творчість», що живе чужими образами, чужою фантазією, чужими хворобами? Чи така «творчість» єсть придбання нашому письменству, чи, може, ліпше було б, коли б її не було?»; «...літературі діяльність д. Старицького не єсть ніяке надбання, а з погляду літературної етики навіть просто мінус» і под. [13, с.217-218]), і натяками прозорого змісту типу «кажуть» і под. При цьому згадав і давню історію з «Не судилось» і драмою Кропивницького (із натяком не на користь Старицького), а й історію з В. Александровим (та ж тенденція) тощо. При цьому не згадав, що на той час у доробку Старицького немало оригінальних п'єс.

У наступному числі «Зорі» (№12) була вміщена «Замітка редакції» з приводу публікації М. Гримача, в якій редактор принципово не погоджувався з тенденціями статті М. Гримача щодо творчої праці Старицького. Але ще через число, в №14 «Зорі», а потім і в №19 публікується чимала стаття за підписом «Б. Грінченко», в якій автор не тільки солідаризується з «М. Гримачем», але і як **інша особа** провадить текстологічний аналіз окремих частин переробок Старицького, зіставляючи їх із фрагментами творів тих авторів, із яких переробки творилися. Доскіпливий і впертий Борис Дмитрович усіляко прагнув довести ту ж тенденцію, що і М. Гримач: «Отож і думаю, що таких учинків не дозволяє літературна етика, і вона єсть мінусом з погляду сієї етики» [14, с.380]. Далі ж у «Зорі» (№21) було вміщено репліку Старицького й заяву редактора А. Борковського, в якій останній пропонував Старицькому розв'язувати конфлікт через суд честі. А в числі 22-у **окремі** заяви опубліковані від М. Гримача й Б. Грінченка.

Зауважу й на тому, що Грінченко аж у 1897 р. почав критикувати два томи драматичних творів Старицького, видрукувані в 1890-93 роках, тобто значно раніше.

Глибоко вражений і ображений таким приниженням і такою несправедливістю, Старицький писав до Грінченка з проханням знізнатися, чи то його псевдонім «М. Гримач», хоч добре знав, що його («Та ще майте на увазі, яка твориться його підлість. Гримач і Грінченко – це одно лице, і кому-кому, а редакції напевне вже се відомо», – це з листа до М. Комарова [2, с.573]), писав до редакції, писав розлогі листи з викладом історії до тих знайомих, яким вірив, писав, нарешті, до тих авторів, чий твори переробляв, із проханнями підтвердити його правоту. Більше того, в деяких листах Старицький пише, що **особисто** прохав Грінченка не чинити нападок, бо на той час не міг відповідати аргументами, оскільки розпочав судитися з Александровським і беріг докази до того суду («Треба ще додати, – писав він М. Комарову, – що я п. Грінченка упереджав на час, коли він був у Києві, в початку ще серпня, – що позаяк я до кінця суду з Александр[овським] мушу мовчати на всякі літерацькі на мене нападні, тобто буду до того часу з зв'язаними руками, то гонор і честь вимагають не нападати на безоружного... Але бачите, який гонор у Чайченка? Яке у його розуміння етики? Він нарочито друкує для Александровського матеріали...» [2, с.572]).

Назагал ситуація оберталася саме так: публічні звинувачення на адресу Старицького об'єктивно грали на руку українофобам і чорносотенцям. Вище вже мовлено, що Старицький у кількох розлогіх листах до знайомих, передовсім у листах до Михайла Комарова (друга пол. червня 1897 р.) та Кесаря Білиловського (поч. жовтня 1897 р.) достатньо детально виповів практично кожен ситуацію з переробками п'єс, про які вів мову Грінченко-Гримач. Ці листи легко знайти в останніх томах восьмитомника й шеститомника творів Старицького, тому тут їх не цитуватиму. Зверну увагу на позицію деяких письменників, твори яких переробляв Старицький.

Щодо, сказати б, першоджерела – «На Кожум'яках» І. Нечуя-Левицького та переробки – «За двома зайцями», «вирихтованої» М. Старицьким, в українському літературознавстві є низка розвідок, в основу яких покладено лист Старицького до Нечуя від 17.03.1883 р., що в ньому Михайло Петрович просить «санкцію» в Івана Семеновича на план переробки «Кожум'як», яку Старицькому «допоручив Драматичний комітет... пририхтувати до сцени» [2, с.464-465]. Тут же Старицький виклав план доволі суттєвої переробки твору.

Володимир Панченко, який свого часу досліджував «За двома зайцями» як «національний хіт», звернув увагу на проблему його з'яви: «Сценічне життя «Зайців» почалося 4 листопада 1883 року в Києві. Щоправда на тодішніх афішах писали іншу назву, яка відповідала поширеній традиції використання народних прислів'їв: «Панська губа, та зубів нема». І лише в дужках додавали: «За двома зайцями». Авторів, які «скомпонували» п'єсу, теж було двоє: Михайло Старицький та Іван Нечуй-Левицький. Утаємничені київські театри знали, що твір, за яким поставлено спектакль, був переробкою давньої, написаної ще 1875 року, «міщанської комедії» І. Нечуя-Левицького «На Кожум'яках». П'єсі І. Нечуя-Левицького не пощастило: за нею закріпилася репутація твору, мало придатного до сцени. І ось у березні 1883 р. Старицький звернувся з листом... Заперечувати проти наміру Старицького «пририхтувати до сцени» п'єсу, яка залежалась, Нечую-Левицькому не було ніякого сенсу...» [16, с.102-103]. Далі В. Панченко аналізує комедію.

Інший дослідник, Михайло Наєнко, осмислюючи «теорію і практику співавторства» стосовно Нечуя та Старицького, теж нотує, що «Згоду на це (тобто на переробку – В.П.) І. Нечуй-Левицький дав, і п'єса з подвійною назвою «Панська губа, та зубів нема» (За двома зайцями)» вперше в 1890 р. була опублікована в збірці творів (М. Старицького – В.П.) «Малороссийский театр» за двома підписами: скомпонували, мовляв, Старицький і Левицький. Пізніші видавці, щоправда,

таке авторство першодруку проігнорували і стали публікувати «На Кожум'яках» як одноособову п'єсу І. Нечуя-Левицького (див.: Нечуй-Левицький І. Збір. творів У 10 т. – Т. 9. – С. 219-278), а «За двома зайцями» – тільки за авторством М. Старицького (див.: Старицький М. Твори: У 8 т. – Т. 2. – С. 361-437). Думається, що театрам і кіностудіям, які також екранізували цей твір, подвійне авторство таки слід зберігати. Бо ж такою була згода та воля обох письменників.» [16, с.152]. Останні тези цитати, звісно, стосуються значно пізнішого часу. Як на час розгортання конфлікту, то цілком імовірно, що Б. Грінченко (а ще раніше, в 1890 р., й О. Кониський) не знав ні про листовні домовленості між Нечуєм і Старицьким, ні про міру переробленого Старицьким у п'єсі, ні про несценічність п'єси «На Кожум'яках», а якщо і знав, то свідомо не взяв усе це до уваги, бо воно б не працювало на «викривальний пафос» його публікації [див.: 17, с.379].

Схожі звинувачення кинув Грінченко (М. Гримач) і щодо інших переробок – із Панаса Мирного, Л. Глібова та ін., своєрідно узагальнивши думку: «...але ж творили у всіх сих випадках д. д. Глібов, Левицький, Мирний і т. д., а д. Старицький тільки приганяв їх писання до сцен і не завсігди до ладу» [18, с.217].

Судячись за наклепи з І. Александровським, а також третейським судом із Грінченком, Старицький у червні 1898 р., звернувся до Панаса Мирного із проханням написати «офіціального листа» про обставини переробки Старицьким твору Мирного «Перемудрив» [див.: 2, с.597-598]. Панас Якович відгукнувся дуже швидко (лист від 3.07.1898): «Многоуважаемый Михаил Петрович! Меня изумило Ваше письмо – каким это образом совершенно мне неизвестные люди без важного с моей стороны повода осмелились нечестно предъявить к Вам претензии в защиту якобы моих авторских прав?!

.....Это своего рода литературное наездничество, чтобы не сказать больше..
Никогда я к Вам не имел и не имею претензий по поводу Вашей пьесы «Круты, та не перекручай», написанной на тему моей комедии «Перемудрив». Прежде всего я должен сказать, что я совершенный профан в знании сценических условий и, выпуская в свет «Перемудрив», смотрел на него и смотрю как на произведение, написанное, правда, в форме пьесы, но предназначенное для чтения (розрядка Пан. Мирного – В. П.), а не для постановки на сцене. Вы первый указали мне в письме, что «Перемудрив» очень легко переделать для сцены и просили на это разрешения. Зная Вас как человека, искусившего в знании сцены и техники, я дал Вам на Вашу работу свое позволение и полное согласие. Вы так были любезны по отношению ко мне, что свою пьесу «Круты, та не перекручай» подписали своим и моим именем. Но так как я в переделке не участвовал, причем многие сцены были Вами изменены и введены новые, не бывшие в моей пьесе личности, то я попросил Вас, чтобы быть совершенно согласным с действительностью, в Вашей пьесе не ставить моего имени как автора пьесы, предназначенной для сцены, а просто написать: «Переробив из «Перемудрив» Мирного М. Старицький». Зацитований лист майже повністю, бо ж вельми важливий у контексті проблеми. Зауважу тільки, що писаний він російською мовою на прохання Старицького, бо призначався для подання до судового органу...

Повторюся, що, на моє переконання, Старицький у листах до М. Комарова й К. Білиловського переконливо пояснив природу переробок творів інших авторів і природу суголосних сюжетів.

Судячи з листів Старицького, він дуже гостро переживав наклепи й образи, інколи навіть не міг стримати емоцій. У листі до Д. Мордовця, скажімо, різко, можливо, надто різко висловився на адресу Грінченка, заявивши, що той «не борець, не фанатик, і навіть не Донкіхот – це.. личина, напакowana пе-

кучою заздрістю та злобою лютою до суборців» [цит. за: 10, с.184]. Щодо громадянської мужності Грінченка та його фанатичної відданості справі українського відродження то в судження Старицького вже був перебіг.

Публічний конфлікт між Старицьким і Грінченком набув резонансу передовсім у колах українських діячів. Ті, хто був глибше обізнаний із суттю справи, як правило, ставали на бік Старицького, як то, скажімо, К. Білиловський, який писав у листі до Д. Яворницького: «А чи чув ти, яке паскудство учинив пан Чайченко чи Грінченко з Старицьким? Господи, що ж воно то діється у нас на Україні? Один працює, аж спина гнеться, малює з могильних пам'ятників один величний образ запорожця за другим, – і його бештають свої таки «земляки», бештають гучно, на всю Росію, і затинають неначе довбнею по голові. Другий – вік звікував з рідним пером у руці, з рідним словом на вустах, поклавши на пожертвник неньки України усю свою енергію, всі свої сили, все добро своє (більше як 50000 р.), і знаходиться паршивий собака, що гризе його болячка честолюбства і заздрості, і кидає багном в велику заслужену постать благородного і щирого патріота і талановитого письменника!» [20, с.77]. Інші, хто менше був обізнаний із предметом конфлікту, стриманіше реагували на його перебіг. Наприклад, вельми прихильний до Грінченка А. Кримський, будучи в Бейруті, висловлював нерозуміння наміру Старицького вдатися до суду честі: «Питаєтеся про Вашу справу з Старицьким, – писав він Грінченкові. – Признатися, я не розумію, до чого він видумав суд честі...». І далі розгорнув свої міркування [21, с.302-303]. Треба сказати, що для багатьох тогочасних українських діячів конфлікт і суд честі між двома знайомими й заслуженими подвижниками праці на «рідному полі» був надто болісним і прикрим, бо явно завдавав шкоди всій українській справі. Згубно позначився він і на здоров'ї Михайла Петровича, який передоручив вести судові справи доньці Людмилі.

Після тривалих зволікань, оскільки Грінченко ніяк не міг згодитися з визначеними датами третейського суду, це судове дійство сталося 23 серпня 1898 р. «Літературно-науковий вістник» повідомляв: «Третейський суд, вибраний в справі М.П. Старицького і Б.Д. Грінченка, з приводу статей д. Грінченка, надрукованих у «Зорі» року 1897-го, про твори д. Старицького, зібрався 23 серпня 1898 року. Прибули: Голова суду М.Ф. Комар, судді від д. Старицького: В.Б. Антонович і О.Я. Кониський, від д. Грінченка: А.В. Верзилів і Г.О. Коваленко, а також сторони: Б.Д. Грінченко і за М.П. Старицького – Л. М. Старицька-Черняхівська, котра подала довіреність від батька свого д. Старицького.

Пристаюючи до розбору цієї справи, суд вважав своїм обов'язком насамперед подати раду сторонам порозумітись в сій справі і помиритися. Вислухавши обоюсторонні пояснення, сторони згодилися помиритися на таких умовах.

Б. Грінченко, зістаючись при своїх літературно-критичних поглядах на і драматичні твори М. Старицького? про які говориться в вище згаданих статтях в «Зорі» 1897 року, бере назад свої слова: «літературна діяльність д. Старицького з погляду літературної етики – навіть просто мінус».

М. Старицький бере назад свої погляди про те, що д. Грінченко поводитися в сій справі невідповідно національній і особистій честі....» [22, с.71-72]. Далі означувалися формальності.

Як на мене, то і в мировій угоді більшою частиною претензій поступився Старицький, а Грінченко й тут виявив чи то принциповість, чи то впертість, бо ж фактично залишився при думці про природу й суть драматургічних переробок Старицького. Але рік протікання конфлікту, певно, дещо згладив його гостроту, охолодив пристрасті й емоції, та й Михайло Петрович і через природну шляхетність,

незლობивість, і через стан здоров'я не став наполягати на інакшій, більшій сати-с-факції у справі з молодшим колегою. Тим паче, що продовжувалася судова тяганина з Александровським, яка розв'язалася повним утвердженням правоти Старицького й осудом наклепника-українофоба. «Справа з Александровським виграна, – писав Старицький Д. Мордовцю, – і він ухвалений судом за «клеветника» і одержав за свої літературні праці нагороду – тюрму...» [2, с.624]. І на цьому суді Старицький через хворобу не був присутній, його повноваження мала донька Людмила.

Михайло Петрович, звісно ж, розумів основну причину ворожих нападків. «Звичайно, цей ворог-злобитель мав на меті повалити у багно ймення не просто Старицького, а українського письменника, – писав він тому ж Д. Мордовцю, – а з ним і взагалі нашу літературу, яка домагається незаслужованих і вадливих для російської літератури прав; але гляньте, якими звирячими і нахабними способами він силкується сього досягти!» [2, с.625]. Прикро було усвідомлювати Старицькому (та й іншим – протягом усього наступного часу й досьогодні), що вільним чи мимовільним помагачем у відверто антиукраїнській справі став інший достойник і заслужений чоловік, Борис Грінченко, який і сам не почувався комфортно у своєму подвижництві на «рідному полі», який у певний час, очевидно, не зміг упокорити не кращі вияви власного амбітного еґо і спричинив ту болісну прикрість.

Судячи за подальшими (після суду) подіями й листами, Старицький дуже стримано ставився й відгукувався про Грінченка, але зла не таїв. У самого ж Михайла Петровича згадані конфлікти, в т. ч. і з Грінченком, відібрали багатов сил і здоров'я та вочевидь прискорили кончину.

Список використаних джерел:

1. Поліщук В. Лицарі Мельпомени. Михайло Старицький і Марко Кропивницький: до історії взаємин / В. Поліщук // Літературна Україна. – 2008. – №6.
2. Старицький М. Твори: У 8 т. / Старицький. – К., 1965. – Т. 8. – 752 с.
3. Спогади про Марка Кропивницького : збірник. – К., 1990. – 216 с.
4. Вітчизна. – 1990. – №14. – С. 161-165.
5. Антонович Д. Триста років українського театру. 1619-1919 та інші праці / Д. Антонович. – К., 2003. – 418 с.
6. Погрібний А.Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості / А.Г. Погрібний. – К., 1988. – 268 с.
7. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907) / Є. Чикаленко. – К., 2003. – 416 с.
8. Єфремов С. Щоденники 1923-1929 / С. Єфремов. – К., 1997. – 848 с.
9. Грінченко Б. Твори : у 2 т. / Б. Грінченко. – К., 1968. – Т. 1. – 604 с.
10. Цибаньова О. Лаври і терни. Життєвий і творчий шлях Михайла Старицького / О. Цибаньова. – К., 1996. – 188 с.
11. Нечуй-Левицький І.С. Твори : у 10 т. / І.С. Нечуй-Левицький. – К., 1968. – Т. 10. – 588 с.
12. Хорунжий Ю. Суд честі / Ю. Хорунжий // Літ. Україна. – 1980. – 16 грудня.
13. Гримач М. Література й життя (Листи з України російської) / М. Гримач // Зоря. – 1897. – №11. – С. 217-219.
14. Грінченко Б. З поводу «Малоросійського театру» д. Старицького (кінець) / Б. Грінченко // Зоря. – 1897. – №19. – С. 377-380.
15. Панченко В. Неубієнна література. Дослідницькі етуди / В. Панченко. – К., 2007. – 450 с.
16. Наєнко М. Іван Нечуй-Левицький: Михайло Старицький: теорія і практика співавторства / М. Наєнко // Михайло Старицький як творча особистість : зб. праць наук. конференції. – Черкаси, 2010. – С. 149-157.
17. Грінченко Б. З поводу «Малоросійського театру» д. Старицького / Б. Грінченко // Зоря. – 1897. – №19. – С. 377-380.

18. Гримач М. Листи з України російської / М. Гримач // Зоря. – 1897. – №11. – С. 217-219
19. Мирний П. Твори : в 7 т. / П. Мирний. – К., 1971. – Т. 7. – 664 с.
20. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 2. Листи діячів культури до Д.І. Яворницького / за заг. ред. Н.І. Капустіної. – Дніпропетровськ, 1999. – 460 с.
21. Кримський А.Ю. Твори : у 5 т. / А.Ю. Кримський. – К., 1973. – Т. 5.
22. Літературно-науковий вістник. – 1898. – Т. 4. – Кн. 10. – С. 71-72.

The research focuses on the analysis of creative and purely human relations between Mykhailo Starytsky and Borys Hrinchenko between whom there was quite a sharp public conflict in 1897-1898. The key essence of the conflict was the fact that B. Hrinchenko published some articles in «Zoria» journal and actually accused M. Starytsky in plagiarism meaning that M. Starytsky rather often resorted to literary adaptations of prose or little-staged dramatic works of different authors and «pulling» them to the appropriate scenic nature. The mentioned conflict is noted to coincide in time with the accusation against M. Starytsky and other Ukrainian playwrights of the second half of the XIX century from the pages of the Black Hundred anti-Ukrainian press and to deteriorate already poor condition of the Ukrainian literature and theatre of that time. The article points out that the very conflict and the circumstances of its course highlight the certain personal features of its participants being truly prominent figures of the Ukrainian literature and culture.

Key words: Mykhailo Starytsky, Borys Hrinchenko, dramaturgy, theater, the development of literature works, conflict, censorship, literary process, copyright.

Отримано: 28.10.2015 р.